

УДК 316.323.6 + [14:316]

Обухівська О. Є.

КОНЦЕПТ ПОСТКАПІТАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглядаються моделі розвитку посткапіталістичного суспільства та їх теоретичне наповнення.

Проблема пост/капіталізму охоплює коло теоретичних проблем, які викликають наукову зацікавленість представників кількох суміжних галузей науки: соціології, економічної теорії та соціальної філософії. Розглядаючи проблему з позицій останньої, є сенс аналізувати можливості концепції становлення посткапіталізму з точки зору визначення місця і ролі постіндустріальної парадигми в сучасній соціальній теорії та її соціально-філософського обґрунтування; можна простежити основні етапи розробки постіндустріальних концепцій, розвиток їх понятійного апарату, поступове відображення в моделях суспільної еволюції, яка відбувається під впливом досягнень у науці й техніці, та глибини історичних зрушень, які врешті-решт починають усвідомлюватися як загальноцивілізаційні.

Вибір відомих моделей Д. Белла, О. Тоффлера, А. Турена, П. Дракера, В. Іноземцева, М. Кастельса дозволяє на основі порівняльного аналізу виявити їх головний зміст, теоретико-мето-

дологічні засади та евристичні можливості з метою виявлення еволюції концепцій та понятійного ряду і його зміну в часі, побудовану на засадах постіндустріальної парадигми, що передбачає розробку нового типу теорій соціальних змін, які не обмежуються засобами «технологічного детермінізму» в поясненні радикальних суспільних зрушень сучасної епохи і враховують роль глобалізації як важливого чинника формування нового типу світової цивілізації.

Д. Белл дає оцінку основних засад концепції постіндустріального суспільства. Започатковуючи теорію фундаментальної перебудови суспільства та працюючи над образом нового типу суспільства, він відходить від модерних прогресистських тенденцій і веде мову про неоеволюцію історичного процесу, де визначальним чинником є технологічний детермінізм. Сам термін «постіндустріалізм» вказує на хронологічне розміщення даного типу суспільства, а не на його власні характеристики. Це, на думку Д. Белла,

означає, що постіндустріалізм є наступним кроком після індустріалізму, але це не просто часове наступництво, а таке, де внутрішні суспільні чинники розчищають поле для майбутнього. Цей процес не є спланованим, він визначається лише історичним розвитком.

Д. Белл робить спробу охарактеризувати нові тенденції сьогоdnішнього світу, прагне оцінити основні структурні зміни в суспільстві з точки зору їх впливу на науку і технологію, проаналізувати деякі проблеми зміни статусу знання, окреслити сьогоdnішні й майбутні риси класу освічених і технічно підготовлених громадян. Ці завдання впливають з методу Д. Белла, ґрунтованого на відносній автономності трьох основних сфер соціального життя, – соціальної структури, політичної організації суспільства і культури, на які сьогоdnі особливо інтенсивно впливають цивілізаційні зміни.

Цим він закладає фундамент аналізу сучасного суспільства, а також прогнозує майбутнє, виходячи з перспектив світового розвитку. Нові тенденції — це не тільки новий, так би мовити, фільм, а й зміна суспільна, рівноцінна зміні цивілізаційній. Д. Белл прихильник загальноєволюційного лінійного підходу, а тому виробляє свій образ нової цивілізації в площині спадкоємної тяглості. Нове суспільство обов'язково повинне замінити попереднє, без історичного розриву.

Д. Белл стверджує, що сьогоdnішня цивілізація пройшла через до-індустріальну та індустріальну епохи і нині світ стоїть на порозі наступної ери – постіндустріальної; кожна наступна ера несе із собою кращі здобутки попередньої і тим самим породжує історичний прогрес. Не слід забувати про поступальність розвитку, адже постіндустріалізм є продовженням тенденцій, що витікають з індустріалізму.

Ще невідомо, якою саме буде постіндустріальна епоха — чи історичним періодом, чи типом суспільства. «Концепція постіндустріалізму не є завершеною картиною соціального устрою, а лише спробою охарактеризувати і пояснити докорінні зміни соціальної структури — сукупності економіки, технології та системи стратифікації» [1]. Ідея постіндустріалізму відіграє роль концептуальної схеми. Нею визначається новизна соціальної організації та сума проблем, з якими доведеться зіткнутися суспільствам, що ставатимуть на цей шлях розвитку. Центральне місце посядуть теоретичні знання та їх кодифікація, основними інститутами стануть університети, академії та дослідницькі організації, економічною

базою — наукоємні галузі промисловості, основним ресурсом – людський капітал та інформація. Інтелектуальна технологія для майбутнього суспільства матиме таке саме значення, як машина для індустріалізму. Світ не стоїть на місці, він розвивається. І сьогоdnі вирішальним фактором стає інформація.

Д. Белл так визначає постіндустріальне суспільство: «Це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому втілення інновації все більше залежить від досягнень теоретичного знання. Постіндустріальне суспільство пропонує виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають в якості консультантів, експертів чи технократів» [2]. Отже, основні положення теорії Д. Белла стосуються образу нового суспільства, що вимальовується під впливом нових соціокультурних змін. Знання та технологічні зміни як головні тенденції розвитку є основою Д. Беллової концепції постіндустріалізму. Однак суспільні зміни не є сумою взаємовпливів усіх соціокультурних процесів. Д. Белл більше схиляється до ідеї створення нової суспільної ситуації за принципом ланцюгової реакції, ніж конвергенції.

Д. Белл відкриває широкі дослідницькі перспективи, орієнтуючись на майбутнє, на розробку моделей постіндустріального прогнозу. Забігаючи наперед, варто зазначити, що для компаративного дослідження постіндустріалізму погляди Д. Белла є центральними, їх можна вважати точкою відліку в аналізі ідей всіх інших дослідників.

О. Тофлер, на відміну від Д. Белла, відходить від аналізу еволюційного процесу. У своїй книзі «Третя хвиля» він пропонує власне бачення розвитку цивілізації як стадійного процесу: історія людства ще далека від свого завершення, навпаки, вона лише починається. О. Тофлер вважає, що кожна цивілізація має неявний кодекс: сукупність правил або принципів, які охоплюють усі сфери її діяльності. Це переростає в її власний архітектурний образ, де всі внутрішньосуспільні чинники багатогранної соціальної системи мають певні домінуючі функції. Позиція О. Тофлера полягає в тому, що передумовою існування будь-якої цивілізації, старої чи нової, є енергія. Виходячи з того, що вона — «акумулятор життя» [3], О. Тофлер виділяє три хвилі цивілізаційного

розвитку, якими і супроводжуються революційні зміни у суспільстві.

Щодо термінології О. Тофлера, то він вводить поняття хвиль, рівноцінне поняттю цивілізації. Цивілізація «третьої хвилі» є постіндустріальною та інформаційною - це одна з характеристик. Проте ані спосіб виробництва, ані трудові ресурси та сировина не є для дослідника підставою називати нове суспільство виключно інформаційним, як це робить М. Кастельс. Новизна підходу О. Тофлера полягає у визнанні стадійно-циклічного розвитку, спричинюваного нагромадженнями хвилями перемін.

Дві попередні великі хвилі змін (до-індустріалізм та індустріалізм), кожна з яких знищувала попередні культури чи цивілізації, несли щось своє. Але їх час минув, нині історією крокує «третья хвиля», яка спаде за кілька десятиліть, її спад спричинить бурхливі революційні зміни. Проте прихід «третьої хвилі» не означає, що вона знищить всі надбання попередніх хвиль.

Сказати, що зміни будуть революційними, недостатньо. О. Тофлер пропонує новий підхід, який називається соціальним аналізом фронту хвилі. Він розглядає історію як послідовне нагромадження хвиль перемін і намагається з'ясувати, куди спрямований головний гребінь кожної хвилі. Себто акцентується не так нерозривність історії, як її дискретність — нововведення й зламні моменти, ключові пункти якісних перетворень.

Кажучи про відношення «третьої хвилі» до попередніх, можна відмітити її більшу подібність до «першої хвилі», ніж до другої. Ефективні інновації третьої хвилі певним чином суголосні інтенціям першої. Себто є багато спільного між суспільствами першої та третьої хвилі, навіть більше, ніж між другою та третьою, а саме: децентралізоване виробництво, відповідні масштаби, відновлювальна енергія, деурбанізація, праця вдома, високий рівень виробництва для споживання.

Така модель подібності свідчить про циклічність - стадійність історичного процесу. Це не просталінність (наступність) стадійного розвитку, а деякою мірою повернення до пройденого, але на більш високому рівні розвитку. Йдеться про процес діалектичного повернення, пояснюваний співзвучністю цих хвиль.

А. Турен пропонує власне бачення історичного прогресу та виходу індустріального суспільства на інший рівень розвитку. На відміну від Д. Белла, О. Тофлера, М. Кастельса та інших дослідників становлення постіндустріалізму, які

основою цивілізаційних змін вважають технологію, спосіб виробництва та інші подібні чинники, А. Турен зосереджується на аналізі людської маси та взаємодії особистості й суспільства. Суспільство складається із індивідів, кожний з яких виконує певну роль. Однак суспільство сильне не тими, хто дотримується усталених правил і сліпо сповідує традиційні цінності. Ці люди плывуть за течією, і, на думку А. Турена, не ними варто захоплюватися. Лише особистість, що живе у споживацькому суспільстві, але не прагне вростання в нього, що розвиває свій творчий потенціал і протистоїть суспільному споживацькому психозу, є джерелом становлення змін. Тут і створюється ситуація протесту, яка переростає у суспільний розвиток. Така особистість стає діючою особою історії, агентом прогресу, що протистоїть інертній наслідувальній масі.

Суспільство завантажене апаратами й механізмами впливу, наскрізь пройняте закличками до ідентичності, переповнене любовними й азартними іграми, і йому необхідно реконструювати уявлення про суспільне життя [4].

У своїх розмислах А. Турен виявляється байдужим до політики та ідеології, він воліє дивитися на суспільне життя з позицій культури, науки й моралі, враховуючи пристрасті навколо змін у науці та етиці.

На думку А. Турена, нині відбувається культурна мутація, активні зрушення у сфері соціального життя, зумовлені пришвидшеною циркуляцією суспільних ролей, ідей і капіталів. «Ці зміни несуть у собі основний розрив з минулим. І подальший вибір виражається у двох контрастних твердженнях - "постіндустріальне суспільство" чи "третья індустріальна революція"» [5]. Вчений вважає, що нині діюча особа в суспільстві не є ані відображенням законів його функціонування, ані сумою індивідуальних інтересів і бажань. Ця особа більше покладається на особисті свободи, ніж на колективне звільнення, стверджуючи, що суспільне життя не підлягає ні природним, ні історичним законам, а залежить від діяння активних осіб, котрі прагнуть і можуть надати суспільній формі культурних орієнтирів. Активна діюча особистість завжди протестувала проти традиції, привілеїв, що перешкоджали її визнанню. Сьогодні з такою ж силою вона опростовує дискурси й апарати, що заважають їй пояснити свої проекти, визначити цілі й безпосередньо включитися в суспільні конфлікти.

Ця ідея суспільного руху є новою, вона змушує зважити на той факт, що діючі особистості

не перебувають під впливом ситуацій, а є безпосередніми їх креаторами. Такі характери визначаються і своїми культурними орієнтаціями, і суспільними конфліктами, що їх вони спричинюють і в яких беруть участь.

Об'єкт цього діючого суб'єкта саме культура, на думку А. Турена, є сферою аналізу і чинником становлення нового соціуму. Коли кажуть про індустріальне суспільство, то розуміють культуру модерну. Відповідно вихід суспільства за межі індустріальної реальності у простір зазвичай розуміють як підставу для виникнення постмодерної культури. Однак, за логікою А. Турена, спершу культура стає постмодерною, а вже потім і саме суспільство.

Отже, історичний процес, за А. Туреном, не лінійний, а накопичувальний - він вбирає нове, не відкидаючи старого. На відміну від Д. Белла та його послідовників, А. Турен відходить від матеріалістської традиції, зосереджуючись на культурі як основному вияві соціуму. Тим самим він відсуває на маргінеси традиційні класифікації історичного розвитку і запроваджує інші критерії. Суб'єкт, його взаємини із владою та суспільством взагалі, культура як продукт його діяльності — ось головні критерії становлення і розвитку нових суспільних тенденцій. Отже, основним механізмом історії у А. Турена є боротьба між класами за контроль над культурою з метою надання різним соціальним формам єдиного культурного орієнтуру. Його нове бачення історії посідає чільне місце серед інших теорій, оскільки такий погляд, будучи доволі оригінальним, доповнює загальне дослідження як історичного процесу, так і його рушіїв.

П. Дракер, розглядаючи прийдешні суспільні зміни, передрікає появу нового соціуму. Його модель, на відміну від моделі Д. Белла (яка становила собою лише проект), є вже аналізом нових реалій. «Ми достатньо далеко просунулись до нового посткапіталістичного суспільства, щоб розглянути і переглянути соціальну, економічну і політичну історію епохи капіталізму та національної держави» [6]. Він стверджує, що в межах небагатьох десятиліть суспільство вже перебудувало себе - свій світогляд, свої головні цінності, свої соціальну та політичну структури, своє мистецтво, свої ключові інститути. Вже тепер змінюються політичний, економічний, соціальний та моральний ландшафти світу. Основною запорукою настання посткапіталізму як суспільної новачі є непридатність старіючої, тобто капіталістичної, формації.

Аналізуючи тенденції і суспільні реалії, П. Дракер осмислює чинники, що впливають на трактування соціокультурних змін. Дослідник мало говорить про роль виробництва як основного чинника у формуванні посткапіталізму, натомість всіяко акцентує свою увагу на соціальній сфері, на зміні статусу знання в історичному процесі. Тому і висновки його дослідження наголошують на соціальній сфері. Однак, і це слід підкреслити, імпульс прогресиві виходить не від соціальної сфери, а від активності окремої особистості, що змінює в першу чергу не суспільство, а саму себе. Це суспільство організацій, корпорацій, менеджменту тощо. Така синонімізація посткапіталізму маніфестує новий підхід, внутрішньосуспільний, і вказує на перетворення цілої історичної епохи. При цьому П. Дракер стверджує, що хоча і відбувається певна сутнісна еволюція суспільства, принаймні в деяких його сферах, однак процес цивілізаційних змін протікає безболісно, поступово і непомітно. Тому так непомітно виникає посткапіталістичне суспільство, так само непомітно воно і домінуватиме.

В. Іноземцев систематизує теорії постіндустріалізму. Наслідуючи Марксову теорію суспільно-виробничих сил та беручи до уваги весь досвід західних теоретиків від Д. Белла до М. Кастельса, він також пропонує своє бачення тенденцій становлення нового типу суспільства.

Називаючи нову суспільну формацію пост-економічною, В. Іноземцев підкреслює, що вона сьогодні ще не становить усталеного цілого, не є чимось завершеним, і тому великою мірою може бути схарактеризована як така, що переважно заперечує існуючі закономірності, а не породжує нові закони та відносини. «Коли йдеться про постеконімічну суспільну формацію, мається на увазі передовсім саме рух, який знищує сучасний стан» [7]. В. Іноземцев пропонує аналізувати посткапіталістичне суспільство не в аспекті прогресу виробничих сил, а, слідом за Марксом, — через засоби виробництва, і в цьому сенсі виступає неомарксистом. В умоглядній тріаді соціального прогресу — доіндустріалізму, індустріалізму та постіндустріалізму - останній визначається за такими важливими параметрами: основним виробничим ресурсом постіндустріалізму є інформація, основним типом виробничої діяльності - послідовний обробіток (на відміну від виготовлення та добування), основним типом базових технологій є наукоємкі.

Така схема дозволяє сформулювати тезу про

три суспільства, за якою до-індустріальне базується на взаємодії людини з природою, індустріальне - на перетворенні природи людиною, а постіндустріальне - на взаємодії між людьми. Інтернаціональні взаємодії стають справді комплексними, чим і визначаються нові якості всіх елементів соціальної структури. В. Іноземцев зазначає, що новий тип суспільства не усуває попередніх форм, а переважно співіснує з ними, посилюючи комплексність суспільства, ускладнюючи соціальну сферу і вносячи нові елементи в саму її природу. «Тому переходи від одного суспільного устрою до другого не можуть мати революційного характеру і чіткої хронології» [8]. Виступаючи ретельним аналітиком і систематизатором, дослідник застосовує різні методи, за основу поділу бере різні бази (як об'єктивні - технології та продуктивні сили, так і суб'єктивні - суб'єкт з властивими йому мотиваціями діяльності).

У принципі, В. Іноземцев не говорить про нову епоху, а лише про тип суспільства, що приходить на зміну капіталістичному. Історичний процес відбувається плавно, поступово, хоча різні внутрішні чинники можуть вступати в певні суперечності. Термін розколатої цивілізації, що його застосовує Д. Белл, імпліцитно натякає на різну готовність суспільств вступити чи перейти до постіндустріалізму. В. Іноземцев у більшості своїх поглядів дотримується лінії Д. Белла, проте його підхід більш широкий та всеохопний, і в цьому він залишається загалом прибічником формальної теорії історичного процесу.

На відміну від своїх попередників, М. Кастельс є рішучим і точнішим у визначенні прийдешньої доби, а його концепція вже не вкладається у рамки прогресистської чи еволюційної схеми. Для цього вченого аналіз постіндустріалізму, посткапіталізму - це вже справа вчорашня. М. Кастельс прагне розглянути вищий рівень розвитку постіндустріалізму, а саме: інформаційне суспільство. Однак цьому інформаційному суспільству важко знайти місце в класичній моделі наступництва - від аграрного до постіндустріального суспільств. Відтак заходять зміни в самій історичній парадигмі, де економіка потісняється інформатикою. Перехід до інформаціонізму та технократизму є основою виділення інформаційного суспільства, що характеризується інформацією як головною сировиною, а також новимивсеохопнимитехнологіями, мережевою логікою, гнучкою системою, програмуваннямтощо.

Описуючи історичний розвиток до становлення інформаційного суспільства, М. Кастельс говорить, що становленню індустріального (після сільськогосподарського) суспільства передувала фаза постсільськогосподарської формації, так само як і інформаційному - фаза постіндустріалізму. «Пост» суспільства знаменують собою загасання тих тенденцій, які до того домінували. М. Кастельс пропонує гіпотезу, за якою всі головні тенденції змін є співвіднесеними між собою і взаємозалежними. Хоча здебільшого вони є дуже заплутаними, та на базі їх характеристики можна виписати приблизну модель нового світу та образ недалекого майбуття. Вміщуючи технологічні зміни в соціальний контекст, М. Кастельс дошукується ідентичності у формуванні нового щабля історії, адже технологічні зміни є чинником становлення нової доби, що проходить фази розвитку.

Однак, слідуючи своїй методології, М. Кастельс стверджує, що колишні критерії періодизації аграрного та індустріального суспільства стосувалися в принципі лише західних держав, тоді як інформаційна епоха претендує на всесвітність, бо до неї входять і азійські країни, й країни Сходу і т. д. І, що головне, всі суспільства, незалежно від стадії, в якій вони нині перебувають (індустріалізму чи постсільськогосподарства), прямують до інформаційного стану. Це доводить унікальність інформаційної епохи, яка відмінняє послідовність проходження історичних епох, лінійність часу, однак стверджує прогресистські засади. Іншим питанням є самий зміст даної епохи: чи вона рівноцінна своїм попередникам, чи ні.

Основною характеристикою інформаційної епохи є технологічність. «Для розуміння відношень між технологією і суспільством варто пам'ятати, що роль держави, гальмує вона, прискорює чи очолює технологічну інновацію, є вирішальним фактором всього процесу розвитку, фактором, що організовує і висловлює суть соціологічних і культурних сил, які домінують у даному просторі й часі» [9]. Технологія допомагає просуватись до технологічного панування. Історичний процес, витворюваний подібним розвитком продуктивних сил, накладається на характеристики технології і вплітається в соціальні відносини.

Тут треба чітко розрізнити співвідношення між способами виробництва (капіталізм, посткапіталізм) і способами розвитку (індустріалізм, інформаціонізм). І сьогоднішня нова соціальна

структура асоціюється з виникненням нового способу розвитку - інформаціоналізму, що історично сформований перебудовою капіталістичного способу виробництва. Ця теза М. Кастельса є принципово новою. Тому настання інформаційного суспільства, як впливає з його розмислів, зумовлене бумом у технологічній сфері.

«Теоретичною перспективою даного підходу є постулювання того, що суспільства організовані навколо процесів людської діяльності, виробництва, досвіду і влади» [10]. Таким чином, способи розвитку — це технологічні схеми, через які праця впливає на матеріал, щоби створити продукт. У новому, інформаційному способі розвитку джерело виробництва полягатиме в технології генерування знань, обробці інформації та символічній комунікації. Специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив на знання як на головне джерело виробництва. Інформаціоналізм орієнтований на технологічний розвиток, накопичення знань і дедалі складнішу обробку інформації.

Таким чином, як вважає М. Кастельс, тепер настав період змін, який повторюється час від часу. І приніс він із собою нову технологію, яка в свою чергу зумовила ґрунтовну трансформацію суспільства, висуваючи себе на передній план як привілейовану інвестиційну галузь. М. Кастельс мало уваги приділяє суб'єкту як носієві суспільних змін, навпаки, вважає людську думку функцією суспільних змін та зокрема виробництва.

Д. Белл свого часу заклав підвалини аналізу посткапіталізму. Тепер М. Кастельс пропонує метафору мережовості, що оновлює модель розвитку історичних епох.

Наш огляд моделей посткапіталізму Д. Белла, О. Тоффлера, А. Турена, П. Дракера, В. Іноземцева та М. Кастельса є спробою відповісти на запитання: яке воно - постіндустріальне суспільство, чим знаменується, де його місце в історичному процесі, що, на думку дослідників, є основним чинником його становлення і якими є тенденції в розробці постіндустріальної парадигми. Увіраження образів посткапіталістичного суспільства, ліній наступництва, чинників та типології його утворення й утвердження дозволяє конкретизувати сам понятійний ряд та представити його зміну в часі: від постіндустріального, посткапіталістичного суспільства, суспільства знань, суспільства «третьої хвилі», постмодерного, суспільства розколотої цивілізації до постісторичного, інформаційного та мережевого суспільства. Кожна типологія суспільства має своє теоретико-методологічне підґрунтя. При цьому сам термін «постіндустріалізм» набуває нового сенсу і починає означати суспільство, яке виходить з-під влади технологічного детермінізму завдяки системному уявленню про його основні характеристики. Сфера визначень розширюється, доповнюється соціокультурними параметрами, поняття постіндустріального суспільства еволюціонує і збагачується новими смислами.

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество.- М., 1999.- С. 162.
2. Там само.- С. 578.
3. Тоффлер Е. Третья хвиля- К., 2000.- С. 32.
4. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии.- М., 1998.- С. 8.
5. Там само.- С. 26.
6. Drucker P. Post-capitalist Society.- NY., 1993.- P. 246.

7. Иноземцев В. К теории постэкономической общественной формации.- М., 1995- С. 92.
8. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы.- М.: Логос, 2000.- С. 17.
9. Кастельс М. Информационная эпоха.- М., 2002.- С. 35.
10. Там само.- С. 345.

Olena Obuhivska

CONCEPT OF THE POST-CAPITALIST SOCIETY IN THE MODERN SOCIAL PHILOSOPHY

The article describes about the models of post-capitalist society development and theoretical fulfillment of the mentioned models.